

**Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών**

Νομική Σχολή

Τομέας Ιστορίας και Θεωρίας του Δικαίου

Αθηνά Δημοπούλου
Αν.. Καθηγήτρια

Ακαδημίας 45,
Αθήνα, Τ.Τ. 106 75
Τηλ. 210 368 8614
e-mail: adimopoul.@law.uoa.g

Υποδοχή των πρωτοετών φοιτητών του Τμήματος Φαρμακευτικής της Σχολής Επιστημών Υγείας του ΕΚΠΑ, 15 Οκτωβρίου 2019

Ομιλία, «ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ & ΕΠΙΣΤΗΜΗ»

Σύμφωνα με τον Αντισθένη, τον ιδρυτή της σχολής των Κυνικών φιλοσόφων, «*Ἀρχὴ σοφίας ὀνομάτων ἐπίσκεψις*». Δηλαδή, η ετυμολογία μίας λέξης μας διδάσκει την ορθή χρήση της. Ή, όπως το έθεσε ο Παλαμάς, οι λέξεις, «*Κι αν ξεχνούν οι άνθρωποι, πάντα θυμούνται εκείνες*».

Η επιστήμη της Φαρμακευτικής ονομάζεται και Φαρμακολογία, μία λέξη που έχει περάσει σε όλες τις γλώσσες του κόσμου με την ελληνική της ρίζα και το φιλοσοφικό φορτίο που αυτή φέρει. Ο όρος είναι σύνθετος από τις λέξεις *φάρμακον* και *λόγος*.

Η λέξη *φάρμακον*, έχει διπλή έννοια, την ουσία ή το μέσο που θεραπεύει, αλλά που μπορεί και να βλάψει. Όπως ακριβώς δηλαδή τη χρησιμοποιεί ήδη ο Όμηρος, κάνοντας λόγο στην Οδύσσεια για φάρμακα (4.229), *πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μεμιγμένα, πολλὰ δὲ λυγρά*, δηλαδή άλλα ωφέλιμα κι άλλα θανατηφόρα.

Το δεύτερο συνθετικό της φαρμακολογίας, η λέξη *λόγος*, όπως και σε άλλες επιστήμες, αποδίδει ακριβώς το χαρακτήρα επιστήμης που έχει η συστηματική μελέτη και έρευνα του αντίστοιχου κλάδου. Σύμφωνα με τον Ιπποκράτη, *πᾶν γὰρ τὸ ποιηθὲν τεχνικῶς ἐκ λόγου ἀνηγέχθη*. Κάθε έντεχνο επίτευγμα -σήμερα θα λέγαμε επιστημονικό- είναι προϊόν του λόγου. Τι ακριβώς θα πει όμως λόγος; Ο λόγος είναι μία πολυσήμαντη λέξη, που απηχεί τη σύνθεση πολλών φιλοσοφικών εννοιών. Η βαρύτητα και σημασία της, όπως διαμορφώθηκε από την ελληνική διανόηση, συνοψίζεται στην εισαγωγική ρήση του *Κατὰ Ιωάννην* Ευαγγελίου: «*Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*». Ο Λόγος είναι η αρχή των πάντων.

Σημαίνει κατ' αρχάς τον **προφορικό λόγο**, ως εργαλείο επικοινωνίας, διαμόρφωσης των εννοιών και μετάδοσης της γνώσης. Ο λόγος που, από αρχαιοτάτων χρόνων και έως και σήμερα, όπως θα έχετε την ευκαιρία να διαπιστώσετε στα έδρανα αυτά, είναι το πρωταρχικό μέσο μετάγγισης της γνώσης από γενιά σε γενιά. Λόγο ονόμασαν όμως οι αρχαίοι Έλληνες και το **μαθηματικό κλάσμα**. Τη σχέση α προς β . Αλλά και την ανα-λογία, όπου α προς β ισούται με γ προς δ , δηλαδή τον **αριθμητικό λόγο**. Η συναφής ανα-λογία αποτέλεσε βάση του περίφημου Πυθαγόρειου θεωρήματος. Ο Εύδοξος από την Κνίδα ανακάλυψε τον **αλεγβρικό λόγο** και ο Θαλής ο Μιλήσιος τον **γεωμετρικό λόγο**, στο θεώρημα περί ομοίων τριγώνων, που βασίζεται στην ανα-λογία των πλευρών τους. Ο Ηράκλειτος στην Έφεσο από την άλλη, ο πρώτος φυσικός στην ιστορία, περιγράφει τα φυσικά φαινόμενα, την πάροδο του χρόνου, την εξέλιξη των πραγμάτων, αναζητώντας πίσω από αυτά την **αιτία** τους, την οποία επίσης ονομάζει **λόγο**. Η αναζήτηση του λόγου, δηλαδή της αιτίας των φυσικών φαινομένων, καθίσταται επομένως θεμέλιο της επιστημονικής έρευνας. Ο λόγος είναι όμως επίσης η βάση της **λογικής**, του θεμελίου της φιλοσοφικής σκέψης σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, τον πρώτο παν-επιστήμονα, που επιχείρησε να δώσει ορισμούς για όλες τις έννοιες και να κατατάξει όλες τις γνώσεις της εποχής του σε ένα οργανωμένο σύνολο.

Η επιστήμη, που συνδυάζει όλα τα ως άνω, τον λόγο ως έκφραση, ως κλάσμα, ως αναλογία, ως πρωταρχική αιτία και τη λογική ως μέθοδο για να τα προσεγγίσεις όλα αυτά, δεν είναι επομένως άλλο, **από οργανωμένη γνώση**. Είναι η προσπάθεια του ανθρώπου να κατανοήσει τη φύση και τους νόμους της, να τα κατατάξει και οργανώσει σε σύνολα με λογική σειρά, δομή και αλληλουχία, μέσα από συγκεκριμένη μέθοδο, δια της παρατήρησης και των πειραμάτων, που επιτρέπουν την επαλήθευση θεωριών στην πράξη και την ανίχνευση νέων δεδομένων. Όπως αναφέρει ο Ιπποκράτης, από τη μία λοιπόν υπάρχει η επιστήμη, από την άλλη η δοξασία. Η πρώτη οδηγεί στη βαθιά γνώση, (αυτό θα πει επιστήμη, γνωρίζω καλά), η δεύτερη οδηγεί στην άγνοια. **Μάθημα πρώτο** λοιπόν, η επιστήμη απαιτεί πειθαρχία στη σκέψη και συνεχή οργάνωση της γνώσης, ενός όγκου ολοένα και μεγαλύτερων δεδομένων, με εργαλεία τη λογική και τη μέθοδο.

Δεν είναι επομένως τυχαίο ότι, η γένεση όλων των επιστημών στην αρχαία Ελλάδα, όπως των μαθηματικών, της γεωμετρίας, της φυσικής, της αστρονομίας, της ιατρικής, της βιολογίας, της ζωολογίας, της βοτανικής, συμπορεύεται χρονικά και αναπτύσσεται παράλληλα με τη γένεση της φιλοσοφίας. Από τον 7ο αιώνα π.Χ., στην Ιωνία, την Αττική, την Μεγάλη Ελλάδα, οι Έλληνες παρατηρούν, σκέπτονται, ανακαλύπτουν και αποσαφηνίζουν, από τη μία τους κανόνες των ουρανίων και ανθρώπινων σωμάτων, τις ιδέες που αποτελούν οι αριθμοί και τα σχήματα, τη φύση της ύλης, την προέλευση του σύμπαντος, και από την άλλη τους κανόνες της ανθρώπινης συμπεριφοράς και ερμηνείας του κόσμου, τις βασικές ηθικές αρχές, το όν και το δέον. Η παρατήρηση και η έρευνα της φύσης και των φαινομένων της είναι, για αυτούς τους

πρωτεργάτες της επιστημονικής έρευνας, αδιάρρηκτα συνδεδεμένη με μία βαθύτερη φιλοσοφική σκέψη, με την προσπάθεια να ανακαλυφθεί το νόημα της ύπαρξης του ανθρώπου και να υπηρετηθούν οι ανάγκες του, οι υλικές, αλλά και οι πνευματικές. Οι πρώτοι επιστήμονες, οι προσωκρατικοί, όπως ο Παρμενίδης, ο Πυθαγόρας, ο Αναξαγόρας, ο Αναξίμανδρος, ο Εμπεδοκλής, ο Ζήνων, ο Δημόκριτος, είναι προπάντων φιλόσοφοι, που με το παράδειγμα και τη σκέψη τους άνοιξαν το δρόμο για την εξέλιξη της επιστήμης. Αν όχι της επιστήμης ως παρακλάδι της φιλοσοφίας, μας δίδαξαν ότι η φιλοσοφία είναι αναγκαία σύντροφος της επιστήμης. Γιατί η φιλοσοφία, κατά τον Αριστοτέλη, είναι η **επιστήμη της αλήθειας**. Επιστήμη, φιλοσοφία και αλήθεια λειτουργούν επομένως ως συγκοινωνούντα δοχεία. **Μάθημα δεύτερο λοιπόν**, για να γίνουμε επιστήμονες, δεν αρκεί η σώρευση γνώσης, πρέπει να είμαστε πρωτίστως σκεπτόμενοι άνθρωποι, με προβληματισμούς που επεκτείνονται πολύ πέραν της ανάλυσης της ύλης και των ιδιοτήτων της. Να αναζητούμε την αλήθεια και να προβληματιζόμαστε σε κάθε μας βήμα για τη σχέση της επιστήμης με τον άνθρωπο και τις αξίες που αυτή πρέπει να υπηρετεί. Διότι, κατά τον Ιπποκράτη, *οὐκ ἔνι δυνατόν ἰητρικὴν εἰδέναι ὅστις μὴ οἶδεν ὃ τι ἐστὶν ἄνθρωπος*. Είναι αδύνατον να κατανοήσεις την ιατρική τέχνη, αν δεν γνωρίζεις τι είναι ο άνθρωπος.

Μάθημα τρίτο, η επιστήμη δεν είναι εύκολη υπόθεση. Η γνώση, μας λέει ο Αριστοτέλης, είναι ένα δέντρο που έχει ρίζες πικρές, αλλά καρπούς γλυκούς. Τον πρώτο γλυκό αυτό καρπό γεύεστε σήμερα, όπου ο κόπος του διαβάσματός σας όλα τα χρόνια του σχολείου, η δοκιμασία των πανελληνίων εξετάσεων, οι ώρες αγωνίας και μόχθου, σας οδήγησε στην σημερινή σας επιτυχία, διαβαίνοντας τις πύλες της σχολής αυτής. Εδώ όμως όλα αρχίζουν. Όπως αναφέρει ο Αριστοτέλης στα *Μεταφυσικά* του, η επιστήμη και η τέχνη είναι για τους ανθρώπους **απόρροια της εμπειρίας**. Απαιτούν τριβή και αφοσίωση, κατακτώνται σιγά-σιγά. Η επιστήμη δεν είναι μία δουλειά σαν όλες τις άλλες. Χρειάζεται χρόνια και χρόνια, μέρες και νύχτες διαβάσματος για να γίνει κάποιος επιστήμων, και, το κυριότερο, χρειάζεται να έχει πνευματική περιέργεια: ένα είδος άβυσσας δίψας για γνώση, που, όσο την ποτίζεις, τόσο μεγαλώνει. Ο ολοκληρωμένος επιστήμονας χρειάζεται όμως και μακρά πείρα, και η πείρα έρχεται μετά τα διαβάσματα, με την πρακτική εξάσκηση και τη δουλειά. Γιατί, πάντα κατά τον Αριστοτέλη, *τὸ τέλος ἐστὶν οὐ γνώσις ἀλλὰ πράξις*, ο τελικός στόχος δεν είναι η γνώση για τη γνώση, ως αυτοσκοπός, αλλά η μετουσίωσή της σε πράξη. Διότι κάθε επιστήμη και κάθε μέθοδος, μας λέει πάλι ο Αριστοτέλης, **αποσκοπεί σε κάποιο καλό** (H.N. 1094.a.1). Η επιστήμη, **μάθημα τέταρτον**, οφείλει να υπηρετεί το κοινό καλό, να έχει στο επίκεντρό της τον άνθρωπο, την ευτυχία και ευημερία του.

Λίγες επιστήμες έχουν βοηθήσει τον άνθρωπο να επιτύχει το στόχο αυτό όσο η Φαρμακευτική. Μελετώντας την αρχαία ιστορία, σκέφτομαι μερικές φορές ότι ο πιο ισχυρός Αυτοκράτορας της Ρώμης δεν είχε την ευχέρεια που έχω, να σταματήσω έναν αφόρητο πονοκέφαλο ή ένα βασανιστικό πυρετό με ένα απλό παυσίπονο. Ή ότι, αν είχα

γεννηθεί πριν τα αντιβιοτικά, δεν θα είχα ζήσει όσο έζησα ήδη, αφού έτυχε να αρρωστήσω βαριά κατά την κύηση. Κάθε φορά που τα παιδιά μου πέρναγαν τις -πλέον, ακίνδυνες για τη ζωή - αλλά τόσο ταλαιπώρες παιδικές ασθένειες, έφερνα στο νου μου την τύχη που έχουμε σήμερα, χάρις στην πρόσβασή μας σε αυτά τα θαυματουργά ιάματα. Στην αρχαιότητα, ένα στα τρία παιδιά δεν έφθανε στο κατώφλι των πέντε ετών και αναρίθμητες επιτύμβιες επιγραφές που έχουν βρεθεί μας θυμίζουν τον πόνο των γονιών που είδαν να σβύνουν τα μωρά τους, αυτά τα γλυκά σαν μέλι πλάσματα, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ένας πατέρας από την αρχαία Λέσβο που έχασε πρόωρα την κορούλα του.

Η ποιότητα και διάρκεια της ζωής μας, ιδίως τα τελευταία 150 χρόνια, έχουν εκτοξευθεί χάρις στην πρόοδο της Φαρμακευτικής. Μίας επιστήμης που χτυπά στην καρδιά τους ορισμένα από τα πιο δυσάρεστα βιώματα της ανθρώπινης ύπαρξης: τον πόνο, την ασθένεια, την καταβολή, τον φόβο του θανάτου, αλλά και υπηρετεί την αγάπη του ανθρώπου για το κάλλος. Δεν είναι τυχαίο ότι η θεραπεία μέσω των φαρμάκων χρησιμοποιείται στην αρχαία ελληνική γραμματεία συχνά αλληγορικά, για να αποδώσει την προσπάθεια του ανθρώπου να λυτρωθεί από τα κακά, τα βάσανα, τον ψυχικό πόνο. *Φάρμακον* είναι η ουσία που προσθέτει η Ελένη στο κρασί των ηρώων στην Οδύσσεια, ένα φάρμακο που θεραπεύει τον πόνο και το θυμό, που σε κάνει να ξεχνάς όλα τα κακά (Οδ. 2.220).

Μάθημα πέμπτο, η φαρμακευτική είναι μία τέχνη μεγάλης ακριβείας και προσοχής. Απαιτεί την χορήγηση της κατάλληλης αγωγής, στην κατάλληλη δόση, για την κατάλληλη ασθένεια, κάτι που είχαν ήδη μεταφορικά αποδώσει οι αρχαίοι. Όπως αναφέρει ο Ευρυπίδης, ο ιατρός δεν πρέπει να δίδει φάρμακα που δεν ταιριάζουν στη νόσο (Βελ., απ. 292). Στην ομώνυμη τραγωδία του Αισχύλου (475), ο Χορός λέει στον Προμηθέα Δεσμώτη *«Δε σου 'πρεπε αυτό που 'παθες· έξω απ' το νου σου παραστρατείς και σαν κακός γιατρός, που 'πεσε σε αρρώστια, τα 'χασες και δε γνωρίζεις ποια φάρμακα να γιατρευτείς έχεις ανάγκη»*. Κατά τον Σοφοκλή, όποιος, θυμωμένος για τα κακά, εφαρμόζει ένα φάρμακο ισχυρότερο της νόσου, μοιάζει με γιατρό που δεν μπορεί να προσδιορίσει ποια είναι η νόσος.

Μάθημα έκτο, κατά τον Ιπποκράτη, *ὅσα ὀκόσα φάρμακα οὐκ ἵηται, σίδηρος ἵηται* (Αφ. 2.52). Τα φάρμακα είναι η πρώτη γραμμή θεραπείας, πριν από την εγχείρηση. Δεν ήταν όμως μόνον αυτά το μέσο θεραπείας για τους αρχαίους. Αυτό είναι το **τελευταίο μάθημα για σήμερα**, ότι η αρχαία προσέγγιση στην θεραπεία είχε ως βάση μία φιλοσοφία ζωής που στόχευε πρωτίστως μεν στη θεραπεία του σώματος, χωρίς όμως να παραγνωρίζει την ψυχή και το πνεύμα. Τα μεγάλα ιερά του Ασκληπιού στην αρχαιότητα, στην Κω, την Επίδαυρο και αλλού, λειτουργούσαν ως ιατρικά κέντρα όπου προσέφευγαν άνδρες, γυναίκες και παιδιά, από κάθε γωνιά της Ελλάδας, για να θεραπευθούν. Η θεραπεία που προσέφεραν οι ιερείς του Ασκληπιού, και οι δημόσιοι ιατροί, συνδύαζε τα ιατρικά μέσα της εποχής, που περιλάμβαναν τόσο χειρουργικές

επεμβάσεις, όσο και φάρμακα. Οι επιγραφές που έχουν βρεθεί στην Επίδαυρο, που διαφημίζουν τις ιάσεις των πιστών, κάνουν λόγο για φάρμακα που χορήγησαν στους ασθενείς και τους θεράπευσαν από ποικίλες παθήσεις, όπως δερματικά νοσήματα, κοιλόπονους, κολλύρια για τα μάτια, αντίδοτα για δαγκώματα φιδιών ή για τραύματα από δάγκωμα σκύλων. Αλλά και για έναν άνδρα από τη Μυτιλήνη, που, όπως αναφέρει επιγραφή της Επίδαυρου, προσέφυγε στο θεραπευτήριο διότι υπέφερε επειδή τον κορόϊδευαν γιατί, αν και είχε πλούσια γενειάδα, ήταν φαλακρός, και «*ὁ θεὸς χρίσας φαρμάκῳ τὰν κεφαλὰν ἐπόησε τρίχας ἔχειν.*»

Η θεραπεία όμως στα αρχαία θεραπευτήρια, δεν αρκείτο στη χορήγηση φαρμάκων ή στις επεμβάσεις, αλλά ενέτασσε τον ασθενή σε ένα φυσικό και αρχιτεκτονικό περιβάλλον υψηλού κάλλους, που σκοπό είχε να επαναφέρει την ισορροπία του οργανισμού του. Ο συνδυασμός της ειδικής διατροφής, ο βαθύς ύπνος στο ιερό, η προσευχή, οι ήχοι της μουσικής και του νερού που κελαρύζει, η άσκηση, η συναισθηματική αποφόρτιση – η λεγόμενη κάθαρση- στις θεατρικές παραστάσεις στο μεγαλοπρεπές θέατρο της Επίδαυρου, λειτουργούσαν όλα μαζί θεραπευτικά. Προσέγγιζαν δηλαδή τον ασθενή ως ένα σύνολο ισορροπιών που πρέπει να αποκατασταθούν, καθώς θεωρούσαν ότι όταν το σώμα πάσχει, πάσχει και η ψυχή και η διάνοια, και το αντίστροφο. Ένα σημείο στο οποίο σήμερα πάσχει η νοσοκομειακή εμπειρία, που, παρότι φυσικά επιτυχέστερη σε ίαση σώματος, παραμένει μία δυσάρεστη συναισθηματικά εμπειρία, αντιστρόφως ανάλογη σε φροντίδα ψυχής σε σχέση με την ραγδαία εξέλιξη που έχει σημειώσει η επιστήμη.

Διότι, από τα χρόνια του Ιπποκράτη έως σήμερα, η επιστήμη της Φαρμακευτικής και της ίασης έχει διανύσει πολύ δρόμο. Η έρευνα και η πρακτική εφαρμογή της έχουν προωθήσει την κοινωνία και έχουν βελτιώσει τη ζωή δισεκατομμυρίων, σε όλο τον πλανήτη. Καθώς κάθε φάρμακο έχει όμως και παρενέργειες, σήμερα βλέπουμε πλέον τη ραγδαία, γραμμική αύξηση του πληθυσμού της γης, χάρις ακριβώς στην πρόοδο της ιατρικής, των εμβολίων, των φαρμάκων, όταν δεν συνοδεύεται από αντίστοιχο έλεγχο των γεννήσεων, να αποτελεί την ίσως μεγαλύτερη νέα απειλή για το μέλλον του πλανήτη και της ίδιας της ανθρωπότητας. Παράλληλα, τα γιγάντια βήματα της επιστήμης πολλαπλασιάζουν τα φιλοσοφικά ζητήματα που ανακύπτουν σε σχέση με την Ιατρική, τη Βιολογία, τη Γενετική, τη Φαρμακευτική και τα παρακλάδια τους, πολλά από τα οποία γεννούν επίσης σύνθετα νομικά ζητήματα. Πειράματα σε ανθρώπους, κλωνοποιήσεις, επεμβάσεις σε γενετικό υλικό ή σε έμβρυα, η διαχείριση των ευαίσθητων ιατρικών δεδομένων, η συντήρηση του γενετικού ή ανθρώπινου υλικού, η ευθανασία, οι μεταμοσχεύσεις, τα μεταλλαγμένα βακτήρια, για να μην μιλήσουμε για ζητήματα όπως ο εθισμός στα φάρμακα και η αλόγιστη χρήση τους, η υπέρμετρη συνταγογράφηση, η κερδοσκοπία, ενίοτε η διαφθορά και η χειραγώγηση της κοινής γνώμης ως προς τους επιδημιολογικούς ή άλλους κινδύνους της δημόσιας υγείας και τα μέσα αντιμετώπισής τους, δημιούργησαν νέους επιστημονικούς κλάδους με φιλοσοφικό υπόβαθρο, όπως η βιοηθική, και συνεχίζουν να γενούν καθημερινά

πρωτόγνωρα φιλοσοφικά και νομικά ζητήματα. Όλα αυτά μας δείχνουν μία νέα ανάγκη αυτοσυγκράτησης της επιστήμης και ανάγκη συνεχούς επαναπροσδιορισμού των πλαισίων λειτουργίας της. Πάνω απ' όλα, δείχνουν ότι η φιλοσοφία και η ηθική παραμένουν περισσότερο επίκαιρες από ποτέ, ως αναγκαία εφόδια κάθε επιστήμονα άξιου αυτού του ονόματος. Είναι καιρός να θυμηθούμε πάλι τον χρυσό κανόνα που βρίσκεται στον πυρήνα της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας, το **παν μέτρον άριστον** και το **μηδέν άγαν**, την ανάγκη για μέτρο που πρέπει να χαρακτηρίζει όλες τις πράξεις μας.

Θα κλείσω με μία ρήση του Ιπποκράτη: η τέχνη της ιατρικής υπάρχει ανέκαθεν και πολλά μέσα ίασης έχουν βρεθεί και αποδειχθεί επιτυχή με το πέρασμα του χρόνου. Τα λοιπά, αναφέρει προφητικά ο θεμελιωτής της ιατρικής επιστήμης, θα βρεθούν στο μέλλον, από πρόσωπα ικανά και αφοσιωμένα στην έρευνα, που θα βασισθούν σε όσα είναι ήδη γνωστά. Εύχομαι, στο ξεκίνημα των σπουδών σας, τα λόγια αυτά του Ιπποκράτη να αποτελέσουν οινώ άριστο για μία θητεία στην καλλιέργεια της γνώσης και για τη σταδιοδρομία σας στην έρευνα, με επίκεντρο τον άνθρωπο και με όλα αυτά τα εφόδια ήθους και βάθους σκέψης, που θα σας καταστήσουν αληθινούς επιστήμονες.

Αθηνά Δημοπούλου

Αν. Καθηγήτρια Ιστορίας του Δικαίου

Νομική Σχολή ΕΚΠΑ